

(26). Dat hiertoe ook polygamie behoorde, schijnt nog steeds taboe. En wat te denken van de volgende conclusie (115): 'Hielden de Utrechtse doopsgezinden zich aan de traditie van eenvoud? Kennelijk wel, want in de notulen wordt er niet over gesproken.'

Dit doet niet af aan het respect dat het vele noeste werk dat aan dit boek voorafging, afdwingt. De honderd pagina's tellende bijlagen met lijsten van martelaren, leden, verdeeld in preciezen en moderaten, diakenen, diaconessen, organisten, orgeltrappers, kosteren, kosteressen, bedeeden, legatarissen en voorzangers, en de encyclopedie-achtige biografieën van alle leraren uit de besproken periode vormen een goede basis voor studie. De hoofdtekst kan worden beschouwd als een toegang tot het materiaal in het Utrechts Archief. Het boek over de dopers in de Domstad moet echter nog geschreven worden.

W. Pelt

M. Broersma, *Beschaafde vooruitgang. De wereld van de Leeuwarder Courant 1752-2002* (Dissertatie Groningen 2002; Leeuwarden: Friese pers boekerij, 2002, 546 blz., €35,-, ISBN 90 330 1144 1).

Uitzonderingen daargelaten reikt de belangstelling van uitgevers en redacties voor de geschiedenis van hun krant meestal niet verder dan de horizon van de tijd. In het geval van de *Leeuwarder Courant* is dat anders. Met het oog op het naderende 250-jarige jubileum werd zes jaar geleden geld vrijgemaakt voor een wetenschappelijke studie naar haar historische achtergronden. Het eigen verleden onder ogen durven zien getuigt van zelfbewustzijn. De opdrachtgever zal niet teleurgesteld zijn. Onder de titel *Beschaafde vooruitgang* schetst Marcel Broersma op haast journalistieke wijze een beeld van de wereld waarbinnen de krant opereerde en waaraan zij mede vorm gaf. Naast de inhoud die vooral de geïnteresseerde lezer in de provincie zal boeien, trekt hij aandacht met zijn ambitieuze programmatische benaderingswijze.

Uitgangspunt is de vraag hoe de *Leeuwarder Courant* erin slaagde 250 jaar lang de lezers aan zich te binden en levensvatbaar te blijven. Beantwoording vereist een uitvoerige zoektocht naar de identiteit van de krant in relatie tot de omgeving waarin zij opereerde. Die is, aldus Broersma, te achterhalen door een systematische analyse van inhoud en stijl. Is daarin een patroon te ontdekken? Wat bepaalt de constante en wat de variabelen? Rekening houdend met de complexe maatschappelijke werkelijkheid waarin een krant opereert komt de auteur tot de voor de hand liggende conclusie dat er sprake was van een samenspel van factoren. Het belangrijkste was het evenwicht tussen verandering en continuïteit. De krant verwelkomde vooruitgang in journalistiek en maatschappelijk opzicht als die op beschaafde wijze gestalte kreeg. Zij besteedde alleen aandacht aan datgene dat qua inhoud en stijl voldeed aan de burgerlijke normen en waarden waar zij voor stond en die zij uitdroeg. Zij belichaamde het streven naar beschaafde vooruitgang.

Die basishouding sloot aanpassing niet uit. Toen de sociale actieradius van het lezersbestand verder reikte en de krant ook buiten kringen van de gegoede burgerij werd gelezen, ging aandacht voor 'human interest' en verstrooiing een grotere rol spelen. Toch bleef de *Leeuwarder Courant* in primaire zin altijd een nieuwsblad. Opinievorming werd lange tijd gemedend. Dat was een taak van de lezer. Die kon zich baseren op de aan hem verstrekte informatie. De krant hield daarom zorgvuldig rekening met de pluriformiteit aan opvattingen in de samenleving. Toch ontkwam ook zij niet aan een meer directe deelname aan de vorming van de publieke opinie.

Vanaf 1830 bood de krant ruimte aan meningsvormende bijdragen van lezers. Pas tegen het einde van de negentiende eeuw ging opinievorming een structureel bestanddeel uitmaken van het blad.

De ideëel gemotiveerde neutraliteit was uiteraard mede gebaseerd op eigenbelang. Juist de afwezigheid van een expliciete politieke positiebepaling bood de mogelijkheid naar alle kanten toe deuren open te laten en een breed spectrum aan lezers aan zich te binden. Zowel in de eerste honderd jaar van haar bestaan als ten tijde van de Duitse bezetting werden daarmee conflicten met een repressieve overheid voorkomen. Uit commercieel oogpunt was er de uitgevers alles aan gelegen dat hun product aansloot bij de behoefte van de consument. De krant was dan ook allereerst een onderneming. Die vergde van tijd tot tijd investeringen. Modernisering van productie en professionalisering van de redactie hielden op enige onderlinge afstand gelijke tred met elkaar.

Het laatste hoofdelement dat van positieve invloed was op de levensduur van de *Leeuwarder Courant* werd gevormd door de betekenis die zij had voor Friesland. Zij droeg sterk bij aan de definiëring van de Friese identiteit. Accentuering van het eigene was niet in strijd met maar vormde een bijdrage aan de Nederlandse cultuur zoals die in de negentiende eeuw vorm en inhoud kreeg.

Broersma benadrukt dat hij inhoudelijk en methodologisch afwijkt van de gebruikelijke pershistorische benaderingswijze. Hij stelt niet de redactie maar het perspectief van de lezer centraal. Juist om die reden vormt een systematische ontleding van de inhoud in combinatie met aanvullend archiefonderzoek naar contextuele factoren de basis van deze studie. Een dergelijke verbinding tussen een sociaal-wetenschappelijke en de 'heuristisch-interpretatieve' werkwijze leidt — aldus de schrijver — tot vruchtbare resultaten. Is dat ook zo?

De hoofdstructuur van het boek bestaat uit vier delen waarin de geschiedenis van de krant per tijdvak wordt beschreven. Binnen ieder chronologisch deel wordt het onderwerp steeds op drieledige wijze benaderd. Tegen de historische achtergrond wordt een schets gegeven van de bedrijfsmatige organisatie, de werkwijze van de redactie — *de journalistieke cultuur* —, het lezersprofiel en het beeld van de werkelijkheid dat de krant haar lezers voorschotelde.

De schrijver is er zondermeer in geslaagd dit programma op hoofdlijnen te realiseren, maar de uitwerking bevat nog wel wat losse eindjes! Dat kan haast ook niet anders. In zijn doorwrochte maar ook wel pretentieuze inleiding raakt hij aan zoveel zaken, dat het nauwelijks mogelijk is op voldoende en coherente wijze aan alles toe te komen.

Institutionele aspecten als bedrijfsvoering, technische organisatie, distributie en de gebruikelijke biografische schetsen van uitgevers en redactie komen — de wisselende beschikbaarheid aan bronnen in aanmerking genomen — over het algemeen goed tot hun recht. Datzelfde geldt voor het lezersprofiel. Opvallend in dat verband is dat de krant in de achttiende eeuw een relatief breed lezerspubliek kende, waartoe ook boeren, ambachtslieden en mensen in loondienst behoorden.

De systematische analyse van de inhoud wordt zichtbaar in grafieken. Rubricering van onderwerpen in de krant, de herkomst van het nieuws, de snelheid waarmee het nieuws de redactie bereikte en de verdeling van redactionele en commerciële ruimte in de krant worden helder in beeld gebracht. Toch zou de lezer op grond van de inleiding meer mogen verwachten. Dat deze analyse in sterke mate de uitkomst van het onderzoek heeft bepaald, wordt niet duidelijk. Vooralsnog heeft die een meer illustrerende dan argumenterende functie. De schrijver slaagt er onvoldoende in de uitkomsten systematisch te integreren in zijn betoog. Daarnaast had een meer consistente aandacht voor plaatsing en uitvoering per tijdvak voor de hand gelegen. De verdeling van de ruimte in de krant bijvoorbeeld komt in deel I in het eerste hoofdstuk aan

de orde, in deel 2 en 3 in het tweede hoofdstuk, om vervolgens in het vierde deel te ontbreken. Desondanks geeft de schrijver hier een prijzenswaardige aanzet tot methodologische vernieuwing van pershistorisch onderzoek.

Als 'casestudy' naar de ontwikkeling van de journalistieke cultuur vormt het boek een welkome bijdrage aan de Nederlandse persgeschiedenis. Al was het alleen al vanwege de heldere uiteenzetting van dit complexe en anders zo moeilijk hanteerbare begrip. Een stelselmatige operationalisering daarvan blijkt echter niet mogelijk. Gebrek aan bronnen zal een eerste reden zijn. Van meer fundamentele betekenis is de zichtbare spanning tussen de systematische verslaggeving die de sociale wetenschapper eigen is en de verhalende lijn die de echte historicus verraad. Niettemin doet de schrijver prachtige observaties. De van het normale patroon afwijkende chronologische ordening van nieuwsberichten per onderwerp in plaats van per land bevorderde het lineaire tijdsbesef van de achttiende-eeuwse lezer. Evenzo wordt de functieverbreding van de krant in de negentiende eeuw heel fraai in beeld gebracht.

De analyse en beschrijving van de representatie die de krant gaf van de wereld om haar heen is helder. Nadeel van het werken met goed gestructureerde periodieke steekproeven is dat de reactie van de krant op maatschappelijke en politieke crises nauwelijks in beeld komt. Juist in dergelijke periodes blijkt waar men werkelijk voor staat. Verder valt ook hier op dat ongewild de 'heuristisch-interpretatieve methode' domineert. Aan wat hij anderen verwijt, kan de schrijver blijkbaar zelf ook niet ontkomen. Ook hij maakt regelmatig gebruik van citaten en parafrases om zijn betoog kracht bij te zetten. De passage met betrekking tot de Belgische Afscheiding vormt daarvan een duidelijke illustratie.

Inherent aan de keuze voor het lezersperspectief en daarmee samenhangende structurele benadering van het onderwerp is een gebrek aan directe verbinding tussen de verschillende componenten van het massacommunicatieproces. Zodoende ontstaat nooit een echt beeld van het proces dat zich voltrok tussen het moment dat een gebeurtenis tot nieuws werd en dat waarop de journalistieke verbeelding ervan de lezer onder ogen kwam. Om diezelfde reden verzuimt de schrijver de positie van de krant binnen het perslandschap op landelijk niveau duidelijk te markeren.

Een laatste punt van kritiek betreft de oppervlakkigheid waarmee de historische context soms wordt geschetst. Zo komt de passage over de ontwikkeling van het staatkundig leven in de eerste helft van de negentiende eeuw (131-132) nauwelijks boven het niveau van een schoolboek uit. Natuurlijk kan men niet meester op alle wapenen zijn. Een zorgvuldige beschrijving van zo'n omvangrijke periode is haast ondoenlijk binnen de tijdspanne die voor een dergelijke studie is gereserveerd. Toch blijft meer diepgang en precisie een vereiste.

Onverlet bovenstaande kanttekeningen kan de conclusie niet anders zijn dan dat Broersma een studie van belang heeft gepresenteerd. Schriftelijke verslaggeving van wetenschappelijk onderzoek moet niet alleen de lezer boeien, maar bovenal tot verdere discussie aanzetten. Broersma voldoet zondermeer aan beide eisen. Met buitengewone interesse heb ik zijn boek bestudeerd en mezelf opnieuw de vraag gesteld op welke wijze pers- of mediageschiedenis idealiter moet worden benaderd. Een nieuw debat daarover zou welkom zijn.

Jaco Schouwenaar

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

E. Huizinga, O. S. H. Lie, L. M. Veltman, ed., *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse artesliteratuur* (Artesliteratuur in de Nederlanden I; Hilversum: Verloren, 2002, 237 blz., €14,-, ISBN 90 6550 679 9).

Een wereld van kennis is één van de boeiende resultaten van de werkzaamheden van de werkgroep Middelnederlandse artesliteratuur. De bloemlezing vormt het veelbelovende eerste deel van een reeks die focust op een literair genre waarmee de meeste mediëvisten minder vertrouwd zijn, met name artesteksten. Deze teksten hebben een instructieve bedoeling en verschaffen informatie uit de sfeer van de ‘artes liberales’ (de vrije kunsten), de ‘artes mechanicae’ (wat nodig is om een ambacht uit te oefenen) en de ‘artes magicae’ (de magische kunsten). Het tweede deel, *Artes in context. Opstellen over de handschriftelijke inbedding van Middelnederlandse artesteksten*, wordt binnenkort verwacht.

Chronologisch hebben we in deze bundel te maken met teksten die voor de eerste maal zijn opgesteld of vertaald tussen het midden van de dertiende en het begin van de zeventiende eeuw en dit zowel in proza- als in versvorm. De teksten zijn doorgaans opgenomen in verzamelhandschriften en vaak voorzien van illustraties. Het is dan ook volledig terecht dat in deze bundel veel aandacht besteed wordt aan de handschriftelijke context. Het gros van het publiek van de artesteksten wordt uitgemaakt door personen uit de eigen omgeving van de auteur die over het onderwerp een beperktere achtergrondkennis hebben of minder ervaring met het zelfstandig verwerken van kennis.

Voor bovenstaande informatie werd geput uit de inleiding van O. Lie, E. Huizinga en L. Veltman, waarin het genre geschetst en gecontextualiseerd wordt. De overige bijdragen zijn zowel van hun hand als van die van andere medioneerlandici/ae. Zij zijn telkens opgebouwd volgens een vast stramen, waarbij de becommentarieerde editie van een sprekend fragment telkens voorafgegaan wordt door een inleiding op de culturele, maatschappelijke of wetenschappelijke context van de tekst (auteur, manuscriptcontext, kopiist e.d. ...) en gevolgd door een literatuurlijst. De essays werpen niet alleen een mooi licht op de denkwereld van de (geletterde) middeleeuwse mensen en op hun wereld- en mensbeeld maar ook op allerlei aspecten van hun dagelijks leven. Taalonderwijs, chronologie, astrologie, magie, chirurgie, koken, reizen, het zijn maar enkele van de vele onderwerpen die in artesteksten aan bod kunnen komen.

Uit het soms heel uitvoerige voetnotenapparaat en/of woordverklaring blijkt dat ook de auteurs zelf vaak met de teksten ‘worstelen’; voor wie geen Middelnederlands kent is de lectuur van de — soms heel lange — fragmenten in elk geval niet echt toegankelijk. Eigenlijk is het jammer dat er — op enkele uitzonderingen na — geen ver/hertaling van de fragmenten opgenomen is. De bundel bevat immers veel materiaal dat ook voor een ruimer publiek dan eerste en tweede jaarsstudenten uitermate boeiend zou kunnen zijn. De ‘hertaling’ van de recepten in de bijdrage van C. Muusers richt zich in elk geval duidelijk ook tot andere geïnteresseerden.

De bundel draagt ook bij tot het zichtbaar maken van de geletterdheid van middeleeuwse vrouwen, een thema waaraan de laatste tijd veel interessant onderzoek wordt gewijd. Het is een bekend gegeven dat vooral mannelijke ‘studenten’ in aanraking kwamen met de ‘artes liberales’ maar zowel op dit terrein als op dat van de andere artes treffen we in deze bundel vrouwen aan. We ontmoeten hen niet alleen onder het publiek van de artesteksten, bijvoorbeeld in de bijdrage van L. Veltman over een veertiende-eeuws astrologisch traktaat dat opgesteld is